

Politika post-istine i utjecaj društvenih medija

Panić, Domagoj

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:736290>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-03-08**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI
Ak. god. 2019./ 2020.

Domagoj Panić

Politika post-istine i utjecaj društvenih medija

Završni rad

Mentor: dr. sc. Tomislav Ivanjko

Zagreb, 2019.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

(potpis)

Sadržaj

Sadržaj.....	iv
1. Uvod.....	1
2. Post-istina.....	2
2.1. Pojmovno određenje post-istine i njena obilježja	2
2.2. Važnost i razlike istine u odnosu na post-istinu.....	3
2.3. Čimbenici koji su doveli do nastanka post-istine.....	6
3. Post-istina u politici (engl. <i>post-truth politics</i>)	11
3.1. Obilježja i opasnosti politike post-istine	12
3.2. Značaj društvenih medija u dobu post-istine i politike post-istine.....	15
3.3. Opasnost algoritama platformi društvenih medija i filter mjehurića (engl. <i>filter bubble</i>)	18
4. Zaključak.....	20
5. Literatura.....	21
Sažetak	23
Summary	24

1. Uvod

Pojam post-istine (engl. *post-truth*) proteklih je godina dosegnuo vrhunac popularnosti, a sve više autora smatra da se naše društvo već neko vrijeme nalazi u eri post-istine, u kojoj emocije i osobna uvjerenja imaju veći značaj od istine. Znanost i činjenice uvijek su služile kao orijentir i pokazatelj istine, pogotovo u borbi protiv manipulacije, no zbog raznih faktora one gube svoju važnost i validnost, zbog čega postaje jasno da se nalazimo u dobu politike post-istine (engl. *post-truth politics*), u kojemu one služe pretežito kao svojevrsno retoričko oružje. Kako se uopće može govoriti o „činjenicama“ ako ih svatko može prilagoditi svojim potrebama, pritom ne prikazujući stvarnost koja vrijedi za sve? Bezbroy izvora proizvodi vijesti i činjenice koje više služe konzumiranju, nego informiranju. Mogućnost manipulacije javnosti te oblikovanja željenih mišljenja i svjetonazora od strane društvenih mreža, njihovih algoritama i korporacija nikad nije bila veća i opasnija. Lažne vijesti (engl. *fake news*) i teorije zavjere mogu u kratkom vremenu doseći široku publiku, stvarajući alternativnu stvarnost i služeći kao sredstvo propagande.

Stoga post-istina predstavlja opasnost za demokraciju i njene institucije jer donosi val populizma i laži koji unose nemir u politiku (Davies, 2016). U kombinaciji s populizmom, društveni mediji smatraju se jednim od glavnih pokretača politike post-istine jer pojedincima omogućuju individualiziranu uporabu medija temeljenu na vlastitim mišljenjima i predrasudama, čime političari post-istine već uspješno ostvaruju svoje ciljeve. Ovaj će rad definirati pojmove post-istine i politike post-istine, prije svega u kontekstu društvenih medija. Osim pojmovnog određenja i pregleda obilježja pojmova, rad će dati pregled uzroka pojedinih fenomena te objasniti kako su društveni mediji utjecali na razvoj političke kulture karakterizirane lažnim vijestima i novim političkim diskursom. U pisanju je korištena novija literatura, a tema je odabrana ne samo zbog njene relevantnosti u današnjem društvu, nego i na području informacijskih znanosti te informacijske pismenosti.

2. Post-istina

Post-istina privukla je pozornost javnosti u studenome 2016. godine, nakon što ju je Oxfordski rječnik izabrao za riječ godine. Uporaba tog pojma porasla je za 2000% u odnosu na prethodnu godinu, pri čemu se taj rast prvenstveno pripisuje predsjedničkim izborima u SAD-u i referendumu o članstvu Ujedinjenog Kraljevstva u Europskoj uniji (Flood, 2016), koji se mogu shvatiti kao posljedica post-istine, a ne kao njen uzrok. U rječniku je pojam protumačen kao pridjev koji se odnosi na ili označava okolnosti u kojima činjenice imaju manji utjecaj na oblikovanje javnog mišljenja od emocija i osobnih uvjerenja. Pritom napominje kako prefiks „post“ ne označava ideju da smo „poslije“ istine u vremenskom smislu, već u smislu beznačajnosti istine (McIntyre, 2018). Casper Grathwohl, predsjednik Oxford Dictionariesa, objasnio je izbor: „Ne čudi što naš izbor obilježava godinu napetih političkih i društvenih rasprava. Zbog razvoja društvenih medija, koji se sve više koriste kao izvor vijesti, i zbog rastućeg nepovjerenja u činjenice koje nude stručnjaci, koncept post-istine već neko vrijeme pronalazi svoj položaj u jeziku.“ (Flood, 2016).

2.1. Pojmovno određenje post-istine i njena obilježja

Termin je, navodno, prvi koristio američki dramaturg srpskog podrijetla Steve Tesich 1992. godine, referirajući se na aferu Watergate prigodom obilježavanja njezine dvadesete obljetnice, dok se prvo sustavno korištenje termina (u složenici *post-truth era*) bilježi 2004. godine, kad američki autor Ralph Keyes objavljuje knjigu pod naslovom *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*, u kojoj tvrdi da prevare postaju sve dominantnije u današnjem medijskom svijetu (Veljak, 2018).

Vujić (2018) post-istinu opisuje kao „neologizam koji označava suvremenu političku kulturu političkih lidera koji usmjeravaju javnu debatu prema emocionalnoj i površnoj sferi, koristeći se jezikom i diskursom koji nastoji zaobići činjenice, i to često u izborne svrhe“. Iako zvuči zamršeno, ovaj fenomen nije neobjašnjiv, uvjerava McIntyre (2018). S obzirom na to da političari mogu osporiti istinu bez ikakvih posljedica, taj fenomen nadilazi pojedinačne primjere poput predsjednika Trampa. Post-istina označuje oblikovanje svjetonazora od kojeg se ne odustaje i odbijanje dokaza koji dovode njegovu ispravnost u pitanje. To otvara vrata predrasudama i svim pokušajima njihova održavanja, uključujući izmišljanje „činjenica“, u slučaju da za to postoji argumentirana potreba (Sim, 2019). Doba post-istine se, među ostalim, često dovodi u vezu s pojmovima poput alternativnih činjenica i lažnih vijesti, zasnovanih na

emocijama i osobnim vjerovanjima, za razliku od „tradicionalnih“ znanstvenih činjenica, utemeljenih na „empirijskim i/ili eksperimentalno ustanovljenim informacijama“ (Veljak, 2018). „Post-istina postavlja pitanje problematike nadmoći i sveprisutnosti komunikacijskog i medijskog društva u kojem je medijska forma stavila u drugi plan sadržaj i provjerenu informaciju“ (Vujić, 2018).

Vujić (2018) napominje da njena opasnost ne proizlazi iz laži i lažnih vijesti, nego iz „ravnodušnosti prema ontološkoj dihotomiji između laži i istine“, gdje mnogi istinu smatraju zastarjelim konceptom u današnjem medijskom svijetu koji ju zamjenjuje obmanom: „Pojam post-istina odnosi se na doba gdje se svijet medija iskazuje moćnim, utjecajnim i rasprostranjenim kao nikada prije. No u takvoj se konstelaciji (...) gubi smisao i značenje istine.“ Bitniji je način na koji je određena informacija plasirana, koliko pažnje dobiva i koliko je puta podijeljena. Informacije i potreba za objektivnošću gube svoje mjesto u „dodu informacijske reprodukcije“ jer istinitost ne donosi toliko klikova i ne postiže istu gledanost kao lažne vijesti (Viner, 2016). Sama vrijednost istine, u smislu uvažavanja činjenica, time je dovedena u pitanje, jer su medijima sve informacije i vijesti jednako vrijedne i služe isključivo kao potrošna roba: „Istina je svedena na ono u što vjerujemo ili u što želimo vjerovati, na ono što nam koristi“ (Viner, 2016). Nestaje razlika između istine i obmane, pravednoga i nepravednoga, smislenog i besmislenog: „U svijetu u kojem su stručnjaci irelevantni, a znanje elitističko, mišljenja na društvenim mrežama, poput Twittera, određuju je li nešto istinito ili nije. U takvom svijetu moć je u rukama onih koji su najglasniji i najutjecajniji na društvenim mrežama, a korporacije mogu uz lažne korisnike (takozvane *bots*) stvoriti iluziju rasprostranjenog mišljenja dok se stručnjaci smatraju nepouzdanima kad god njihove činjenice ugrožavaju vladavinu bogatih ili predrasude neinformiranih.“ (Block, 2019, str. 20).

2.2. Važnost i razlike istine u odnosu na post-istinu

Zbog politike post-istine kritiziraju se određeni politički ishodi ili događaji, poput rezultata izbora ili referenduma, a zatim se interpretiraju kao rezultat javnosti koja nije dovoljno informirana o relevantnim činjenicama potrebnima za donošenje određene odluke (Kalpokas, 2019). „Ljudi su bili prevareni i zavedeni, namjerno i bez prigovora. Ili su bili previše nesmotreni da bi prepoznali svoje vlastito neznanje ili nisu ispravno razumjeli činjenice pa su umjesto toga postupili u skladu sa svojim emocijama i predrasudama“ (McComiskey, 2017). Kada uspijemo ponovno uspostaviti značaj i važnost istine, tada ćemo imati veće šanse za

racionalnije postupanje, koje ne bi izazvalo neželjene posljedice. Kada se prisjetimo da smo donedavno živjeli u svijetu znanstvenih činjenica, napominje Veljak (2018), moramo obratiti pozornost na „identifikaciju znanstveno ovjerene istine koja predstavlja konstantu definicija“. McIntyre (2018) pritom napominje kako istinu vrednujemo po tome koliko odgovara stvarnosti.

Uz pojam istine vežu se brojne definicije i teorije, ovisno o različitim polaznim stajalištima. Posljedica nekih od tih teorija često je pluralizam istina: svatko može imati svoju istinu ako se ona slaže s njegovim drugim uvjerenjima, ako ju smatra očitom ili u praksi korisnom, što se može prepoznati u politici post-istine. U mrežnom izdanju Hrvatske enciklopedije objašnjeno je: „Takva su relativistička shvaćanja u proturječnosti s onim pojmom istine koji se susreće u znanosti i u svakidašnjem životu. Nasuprot tomu, objektivistička teorija istine drži da je jedan stav (mišljenje) istinit onda kada izvješćuje o nekim objektivno postojećim činjenicama pa može biti primijenjen u društvenom praktičnom djelovanju. No objektivnost istine ne znači potpuno poklapanje mišljenja s bitkom, niti postojanje istine neovisno o čovjeku i subjektivnoj ljudskoj svijesti.“ Block (2019) navodi desetak vrsta istine u koje spadaju tzv. „empirijska“ (apsolutna, provjerena, zasnovana na iskustvu), „relativna“ (više perspektiva, dozvoljava dodatne činjenice koje mogu zamijeniti dotada prihvaćene) i „autoritativna“ istina (odobrena od strane onih koji propagiraju istinu). Jedan od problema 21. stoljeća, navodi autor, jest taj da su pozicije onih koji posjeduju autoritet u propagiranju istine sada dovedene u pitanje, a jedan od faktora za to opisuje sljedećim primjerom: „Kada bih morao pročitati istraživanja i konzultirati znanost kako bih odredio svoj stav o temi poput globalnog zatopljenja (pod uvjetom da ne prihvaćam generalni stav i istinu o njemu), taj poduhvat bio bi itekako zahtjevan.“

Pored pitanja „Postoji li točno značenje istine?“, drugo pitanje koje se nameće u kontekstu post-istine glasi: „Kako objasniti brojne načine na koje ljudi potkopavaju istinu?“, na što McIntyre (2018) daje odgovor u obliku nekoliko razina neistine: Prvo je bitno razumjeti da ponekad nesvjesno izjavljujemo stvari koje su neistinite, bez namjerne obmane. Pored toga postoji zanemarivanje istine, tj. izjava za koju ne znamo je li istinita ili nije. U tom slučaju krivica je na govorniku koji nije provjerio iznesene informacije. Nakon toga slijedi laž, tj. svjesno izrečena neistina ili obmana. Ona označuje bitnu prekretnicu jer predstavlja namjeru manipulacije. Nesvjesno izrečenoj neistini možda nitko neće povjerovati ili ju neće čuti, stoga ne osjećamo odgovornost, ali kada nam je namjera uvjeriti nekoga u neistinu prelazimo iz

„interpretacije“ činjenica u njihovu falsifikaciju, što McIntyre (2018) dovodi u vezu s post-istinom. No, također se možemo zapitati: što post-istinu razlikuje od neistine?

Manipuliranje javnim mišljenjem nije novost: „Bezumnih glasina, izmišljotina i lažnih vijesti nikad u javnom prostoru nije nedostajalo. Demokracije su se do te mjere zbližile s demagogijom, otvorenom ili prikrivenom, da se uopće ne čini nelegitimnim za njih predložiti, kao minimalnu realističnu definiciju, izraz nadmetanje demagogija.“ (Gauchet, 2018). Moguće je, međutim, da se pojavila jedna nova podvrsta neistine ili jedna nova svijest o statusu i dometu neistine u politici. Ono što zapravo daje relevantnost pojmu post-istine osjećaj je da neistina u njega prenosi neku vrstu istine. Laž u njemu dobiva određenu dubinu koja je čini otpornom na odbacivanje, čak i kad se ono oslanja na neoborive podatke (Gauchet, 2018). Ti podaci nemaju nikakva utjecaja na ono što se iskazuje putem nestvarnih ili neosnovanih tvrdnji. Kako „istinito ponekad može biti nevjerovatno“, također je moguće da neistinito katkad izgleda vjerovatno. Pitanje koje nameće ta „relativizacija granica“ jest: što se kroz post-istine poručuje i što im daje tu uvjerljivu snagu koja ih čuva od proturječja? (Gauchet, 2018).

No ne moraju sve alternativne činjenice koje su danas u optjecaju biti zloćudne, opisuje Veljak (2018). Tehnologija proizvodnje poželjnih vjerovanja danas je mnogo suptilnija i složenija: „Ekonomični smo s istinom, ublažavamo je i uljepšavamo, obmanjivanje postaje prevrtanje (engl. *spin*), a sve se to postiže među ostalim i time što se u medijima, posebno novim medijima, zahvaljujući osmišljenim PR kampanjama, stalno susreću iste javne osobe čije osobnosti imaju na javnost same po sebi mnogo veći utjecaj od bilo kakvih činjenica.“ (Veljak, 2018).

Kriterij istinitosti kod tehnika kojima je cilj postizanje željenih mišljenja izgubio je vezu sa sposobnošću razlikovanja između istine i obmane, između pravednoga i nepravednoga (Veljak, 2018). Računa se isključivo „učinkovitost kojom se proizvode položaji i vjerovanja, koji su poželjni sa stajališta ostvarivanja interesa“ onih koji potiču i financiraju proizvodnju post-istine utemeljenu na prihvaćanju alternativnih činjenica ili gubljenju sposobnosti njihova razlikovanja od vjerodostojnih činjenica (Veljak, 2018). „Kriteriji su na prvi pogled uvjerljivost, snaga i učestalost uspješnog obmanjivanja, ali kriterij ove proizvodnje post-istine skriven je u interesima naručitelja. Kako bi se razumjela logika te proizvodnje, mora se shvatiti logika interesa koja leži u njezinoj osnovi, bili ti interesi vezani uz moć ili uz profit“ (Veljak, 2018). Na taj je način istina postala zastarjelom, a bitan učinak tog procesa zastarijevanja istine sastoji se u nestajanju kritičke javnosti, što se postiže učestalošću otvorenog laganja koje služi kao dokaz „bespomoćnosti“ istine (Veljak, 2018).

2.3. Čimbenici koji su doveli do nastanka post-istine

Uvidom u definiciju post-istine u Oxfordskom rječniku i u javnu raspravu o njoj i njenim posljedicama moguće je doći do zaključka da se ne radi o stavu da istina ne postoji, nego da su činjenice podređene političkim stajalištima. Iako Oxfordski rječnik nudi definiciju, ne objašnjava pitanje: zašto se taj fenomen uopće javlja? Nitko ne osporava lako provjerljive ili očite činjenice bez ikakvog razloga, objašnjava McIntyre (2018), no mogao bi, ukoliko to čini iz osobne koristi. Ako su uvjerenja određene osobe ugrožena zbog neke činjenice koja joj ne odgovara, ona će pokušati svjesno ili nesvjesno osporiti tu činjenicu, no bitno je da se to događa samo kada pokušava dokazati nešto što joj je bitnije od istine same. Tako post-istina dovodi do „osjećaja ideološke nadmoći“, pri čemu oni koji ju „practiciraju“ pokušavaju navesti nekoga da vjeruje u nešto, bez obzira na to postoje li za to dokazi ili ne. Kako McIntyre (2018) zaključuje: „Post-istina je recept za političku dominaciju.“

McIntyre (2018) nudi objašnjenje o postmodernizmu kao mogućem uzroku post-istine: „Ideja o točnom ili pogrešnom značenju dovedena je u pitanje, čime je pojam istine došao pod povećalo, jer dekonstrukcijom kritičar u interpretaciju unosi svoje vrijednosti, povijest i pretpostavke. To znači da mogu postojati brojni odgovori, a ne samo jedan, za bilo koju dekonstrukciju. Postmodernistički pristup je onaj u kojem se sve preispituje i u kojem nema točnog odgovora, nego samo narativ.“ Ukoliko se pojam potpune, objektivne istine shvati kao filozofska „varka“, jedina alternativa je ideja da ne postoji jedan objektivni pogled na svijet, već brojne perspektive. Autor nakon prve teze postmodernizma („ne postoji objektivna istina“) objašnjava drugu: „Svaka istina nije ništa drugo nego odraz političke ideologije osobe koja ju stvara“. S obzirom na to da istina kao takva ne postoji, svatko tko tvrdi da posjeduje znanje o nečemu zapravo nas želi tlačiti, a ne poučiti. Posjedovanje moći omogućuje nam kontrolu nad onim što je istinito, a ne obrnuto (McIntyre, 2018).

U 21. stoljeću suočavamo se, stoga, s problemom prezasićenosti informacijama: postoji previše izvora, previše metoda, i to s upitnom pouzdanošću, ovisno o tome tko je financirao koje istraživanje i kako su određene brojke odabrane. Davies (2016) za *The New York Times* nadalje piše o tome kako tendencija reprezentiranja društva činjenicama i podacima dolazi iz kasnog srednjeg vijeka, točnije, njezine početke vežemo uz pojavu knjigovodstva. Ono je predstavljalo oblik istine kao takve, neovisne od interpretacije i uvjerenja osobe koja ju čita. U stoljećima koja su slijedila, razvile su se statistika, ekonomija i brojne metode, koje su bile dio

relativno zatvorenih institucija i društava koja su održavala standarde. No u 20. stoljeću pojavilo se tržište za informacije i statistike su se počele služiti političkim ciljevima (Davies, 2016).

Zbog naglog porasta popularnosti pojma i literature vezane uz tu temu, lako se može pomisliti da se ideja o post-istini pojavila 2016. godine, no naravno taj fenomen nije nov. McIntyre (2018) opisuje da su Brexitu i predsjedničkim izborima u SAD-u prethodili brojni slični slučajevi koje je moguće povezati s post-istinom i poricanjem znanosti, kao što su klimatske promjene, cjepiva i evolucija. Poricanje znanosti (engl. *science denial*), fenomen je obilježen negiranjem događaja i zbivanja zbog ciničnih, političkih ili ideoloških razloga (Sim, 2019). Upravo to negiranje znanosti u kombinaciji s nama svojstvenom pristranošću, predrasudama te preispitivanjem istine dovelo je do formiranja taktika koje su sada korištene kod post-istine. Suiter (2016) kao jedan od uzroka opisuje pojavu „lažne ravnoteže“ u izvještavanju, gdje novinari preferiraju debate između sukobljenih strana/mišljenja, što doprinosi tome da činjenice i mišljenja dobivaju istu vrijednost. To je bilo očito u izvještajima BBC-a tijekom kampanja za i protiv Brexita, gdje su argumenti obje strane bili prihvaćeni, bez obzira na njihovu istinitost (Viner, 2016).

Prije nego što je svijet post-istine postao zanimljiv novinarima i kritičarima u 2015. i 2016. godini, velike korporacije (poput onih u duhanskoj industriji ili proizvođači fosilnih goriva) financirale su lažna istraživanja koja su trebala narušiti vjerodostojnost dotad prihvaćenih znanstvenih istraživanja (McComiskey, 2017). Ta lažna istraživanja nisu bila namijenjena otkrivanju istine ili stvaranju laži; njihova namjera bila je izazvati u glasačima sumnju u tvorce kritike, što je rezultiralo statusom quo (sličnosti se pronalaze i u današnjoj političkoj kulturi). Duhanska industrija, primjerice, potrošila je desetke milijuna dolara za financiranje istraživanja koja osporavaju ovisnost o nikotinu i povezanost pušenja s rakom pluća. Proizvođači fosilnih goriva potrošili su desetke milijuna dolara na financiranje istraživanja koja klimatske promjene pripisuju prirodnim uzrocima, a ne ljudskoj aktivnosti ili emisiji ugljika (McComiskey, 2017). Rezultat tih istraživanja su neaktivnost u politici i zakonodavstvu i odsutnost strožih mjera u industrijama koje očito štete ljudima i okolišu. Rabin-Havt (2016) objašnjava: „Naša je demokracija hakirana, izmanipulirana političkim znalcima koji znaju da sve dok nema istina, ne može biti napretka“. Pojava post-istine može se razumjeti samo vratimo li ju u njezin kontekst. Diskurs post-istine poima se kao „protudiskurs“ i svoj uspjeh duguje činjenici da se predstavlja kao alternativa službenoj istini dominantnih ideja (Gauchet, 2018). Svoj kredibilitet crpi iz osjećaja da istina medija, tj. ono što oni predstavljaju kao istinu, nije istina kao takva,

„do te mjere da je nekom političkom diskursu moguće dati legitimitet kritikom pretpostavljene medijske laži“ (Gauchet, 2018). Njezina denuncijacija postaje sredstvo stjecanja povjerenja kod širokih masa. Post-istinu nije moguće propitkivati, ali je moguće zapitati se kako je evoluirao medijski diskurs koji je izazvao takvo nepovjerenje – koji je, štoviše, navukao na sebe toliko neprijateljstva (Gauchet, 2018).

Post-istina bila je nagoviještena onime što se dogodilo znanosti posljednjih desetljeća. Dok su zbog autoriteta svojih metoda nekoć bili uvažavani, opisuje McIntyre (2018), znanstveni su rezultati sada predmet preispitivanja mnogih nestručnjaka koji se jednostavno ne slažu s njima. Kada znanstvenici iznose teorije, one prolaze kroz bezbroj provjera, a čitaju ih i recenziraju drugi stručnjaci, ne bi li se najbolje i najtočnije ocijenile. Stoga je teško objasniti zašto nestručnjaci imaju potrebu preispitati rezultate znanosti. Neki imaju osjećaj da je u njihovom interesu preispitati motive i kompetencije stručnjaka, a upravo to i jest znak poricanja znanosti (McIntyre, 2018). Znanstvenicima se pri tom najčešće predbacuje pristranost. S jedne strane, moglo bi se očekivati da bi prepoznavanje štetnog efekta, koji neempirijska (religijska, politička) uvjerenja mogu imati na empirijsko istraživanje, bio znak poštivanja visokih znanstvenih standarda (McIntyre, 2018). S druge strane to, zaključuje autor, nažalost, inače nije slučaj.

Kao jedan od faktora koji su potakli diskusiju o post-istini navode se akademske rasprave o nemogućnosti postojanja objektivne istine, koje su korištene u napadu protiv znanosti i njenog autoriteta (McIntyre, 2018). Znanstvene teorije zapravo nikada ne mogu biti dokazane kao točne, bez obzira na kvalitetu dokaza. Koliko god da je istražena, svaka teorija je samo to - teorija. Zbog načina na koji znanost pristupa prikupljanju dokaza, teoretski je moguće da će se jednom pojaviti neki dokaz koji može pobiti određenu teoriju. No, argumentira McIntyre (2018), to ne znači da su znanstvena istraživanja i otkrića neosnovana i bezvrijedna, iako „znanost mora priznati da čak i najbolja objašnjenja ne mogu biti predstavljena kao istina, nego kao opravdano vjerovanje temeljeno na dokazima“. Ta „slabost“ znanosti, nastavlja McIntyre (2018), daje povoda onima koji tvrde da su upravo oni pravi znanstvenici te da i oni mogu, ukoliko je znanost otvoren proces, nuditi alternativne teorije. Dok jedna teorija nije u potpunosti dokazana, druga se također može smatrati mogućom.

Zapravo je prilično uobičajeno da oni koji se suprotstavljaju određenim znanstvenim otkrićima prilično nesmetano primjenjuju vlastite ideologije na područje istraživanja, pod krinkom

pravednosti. Cilj je ovdje pokušaj da se potkopa ideja da je znanost pravedna i da se stvori sumnja da bilo koje znanstveno istraživanje zaista može biti neutralno. Kada se ta sumnja proširi, lako se može nametnuti potreba za razmatranjem "alternativnih" teorija. Uostalom, ako netko smatra da je sva znanost pristrana, zaključuje McIntyre (2018), možda ne bi bilo tako nečuveno razmotriti teoriju koja je obilježena vlastitim ideološkim uvjerenjima. Ono što znanost i činjenice dobivaju umjesto uvažavanja jest napad kritike. Donald Trump naziva one medijske izvještaje koji mu se ne sviđaju "lažnim vijestima". Na svojim kampanjskim skupovima on je za novinare rekao da su "među najnepoštenijim ljudima na svijetu". Uspon društvenih medija je, naravno, olakšao informativnu slobodu za sve. Budući da činjenice i mišljenja na internetu supostoje, tko zna čemu se uopće može vjerovati? Dok ugled glavnih medija stalno opada, oni koji su zainteresirani za distribuciju propagande više ne trebaju brinuti o tome kako će drugima dopustiti da iznesu svoju stranu priče, jer sada imaju vlastite medije (McIntyre, 2018).

„Post-istina je poduprta evolucijom medija“ (The Economist, 2016). Fragmentacija izvora vijesti stvorila je svijet u kojem se laži, glasine i tračevi šire alarmantnom brzinom. Laži koje se dijele na društvenim medijima i mrežama, čiji članovi vjeruju jedni drugima više nego što vjeruju bilo kojem *mainstream* mediju, mogu brzo steći status istine. Ljudi kojima su ponuđeni dokazi koji su u suprotnosti s njihovim uvjerenjima skloni su odbacivanju činjenica. Novinarska praksa potrage za "pravednošću" u izvještavanju također snosi krivnju jer često stvara spomenutu lažnu ravnotežu na račun istine (The Economist, 2016).

S druge pak strane Gauchet (2018) nudi drugačije objašnjenje za pojavu post-istine: „Ona je posljedica političke korektnosti. Njezina transgresivna nedjela mogu se shvatiti samo kao reakcija na ublažavajuće eufemizme i licemjerne zabrane koje diktira službeni moralizam. Ta dva diskursa, uostalom, jedan drugog pothranjuju.“ Učvršćivanje diskursa post-istine temeljena na prosvjedu, veže se uz nove medije, društvene mreže i informacijski *underground* koji one predstavljaju. On je u njima našao svoju „prirodnu ekološku nišu, neuništivo uporište i rezonantnu kutiju“ (Gauchet, 2018).

Uspon društvenih medija kao izvora vijesti još je više zamutio granice između vijesti i mišljenja jer tzv. blogeri i autori vijesti na alternativnim internetskim stranicama dijele priče i apeliraju na istinitost njihova sadržaja. Približavanjem predsjedničkih izbora u SAD-u godine 2016. sadržaji na društvenim medijima postajali su sve pristraniji: „Mogli smo kliknuti na "vijesti" koje su nam rekle ono što smo htjeli čuti (neovisno o tome jesu li provjerene ili ne) za razliku

od nekih činjeničnih sadržaja iz *mainstream* medija koji su možda bili manje probavljivi“ (McIntyre, 2018). Društveni mediji i nove tehnologije igraju glavnu ulogu u raspršivanju istine te ju čine spornijom i sklonijoj preispitivanju. Štoviše, oni povećavaju osjećaj informiranosti o svijetu. Kada korisnici pronađu objavu ili članak o njima nepoznatoj temi, žele podijeliti to kako bi dokazali da „posjeduju“ istinu. Ta želja ponekad ne pomaže širenju istine, već odvrćanju od nje. Tomu svjedoči i protivljenje građana vladajućem režimu i njegovim institucijama, uključujući i medije, pri čemu društveni mediji postaju alternativan izvor formiranja istine i informiranja o istini. (Viner, 2016).

U nedavnoj anketi Pewa (Pew Research Center), opisuje McIntyre (2018), 62% odraslih u SAD-u koristi neku društvenu mrežu kao izvor vijesti, a od tog postotka ljudi, 71% koristi Facebook kao izvor vijesti. To znači da 44% ukupnog odraslog stanovništva SAD-a sada dobiva svoje vijesti s Facebooka. Ovo odražava promjenu u izvoru (i sastavu) sadržaja njihovih vijesti. Nestajanjem provjere i uredništva nestaju i kvaliteta i pouzdanost priča i objava. Dok su „tradicionalne“ vijesti još uvijek negdje dostupne, sve je teže i teže reći što je kvalitetno napisan članak, a što nije. Naravno, neki ljudi jednostavno vole čitati (i vjerovati u) vijesti koje već ionako odgovaraju njihovom stajalištu. McIntyre (2018) smatra da je ironično to što internet, koji omogućuje neposredan pristup pouzdanim informacijama od strane bilo koga tko ih želi pronaći, za neke postaje ništa drugo nego mjesto za potvrdu ispravnosti vlastitih stavova. Bez ikakvog oblika uređivačke kontrole nad onim što ponekad zadobiva status vijesti, kako možemo znati kada smo manipulirani?

3. Post-istina u politici (engl. *post-truth politics*)

Svijet politike područje je ljudske aktivnosti u kojem postoji najviše nesuglasica oko toga što je istinito, a što nije. McIntyre (2018) primjećuje političke kampanje pune dezinformacija, koje za cilj imaju obmanu javnosti u zemljama poput Mađarske, Rusije, Turske, SAD-a te Ujedinjenog Kraljevstva, stoga je moguće primijetiti da je post-istina dio rastućeg trenda prilagođavanja stvarnosti vlastitim stavovima. Iako ne smatra da činjenice postaju nebitne, ističe kako one mogu biti modificirane, selektirane te predstavljene unutar političkog konteksta koji preferira određenu interpretaciju istine. The Economist (2016) opisuje da se birači osjećaju razočarano i zanemareno, dok je vladajućim elitama sve bolje: „Oni preziru tehokrate, koji su sami sebi svrha i koji su rekli da će euro poboljšati njihove živote. Povjerenje u stručno mišljenje i institucije narušeno je u zapadnim demokracijama.“

Vrijednost istine u dobu post-istine zamijenjena je ideološkom manipulacijom. Diskurs bi trebao prenositi istinu, to je jedna od njegovih funkcija. Ukoliko nešto preneseno u diskursu nije istina, ali nije ni jednostavna laž i odnosi se na politički život, tada je vrlo vjerojatno riječ o ideologiji (Petković, 2018). Koncept ideologije često se koristi u medijima i društvenim znanostima, ali je vrlo nejasan, smatra van Dijk (2006). Njegova svakodnevna upotreba uglavnom je negativno konotirana i obično se odnosi na netočne ili pristrane ideje drugih: „Mi imamo istinu, a oni imaju ideologije“. Autor opisuje da su ideologije percipirane kao oblik „lažne svijesti, (...) prema kojoj građani posjeduju iskrivljene predodžbe o uvjetima svog postojanja kao rezultat njihove indoktrinacije od strane onih koji kontroliraju medije“ (van Dijk, 2006). Tijekom velikog dijela 20. stoljeća, i u politici i u društvenim znanostima, pojam ideologije imao je i dalje negativnu konotaciju i često se koristio kao suprotnost „objektivnom“ znanju, dok se u suvremenoj politologiji pojam koristi u neutralnom, opisnom smislu kao skup političkih uvjerenja (van Dijk, 2006). Pojmovi diskurs i ideologija često označavaju prenošenje poruka u politici i društvu, pri čemu diskurs obično ima veze s prenošenjem ideologije ili istine („diskurs je istinit ili je prožet ideologijom“), dok je ideologija suprotna istini („ideologija po definiciji nije istina ili cijela istina o stvarima: ona je politički stav“) (Petković, 2018).

Jedna od mnogih dimenzija, istaknutih u klasičnom pristupu ideologiji, jest njihova dominantna priroda, što bi značilo da ideologije igraju ulogu u legitimizaciji zlouporabe moći od strane dominantnih skupina, što je vidljivo kod političara koji razumiju i koriste post-istinu (van Dijk, 2006). „Jedan od najučinkovitijih oblika ideološke dominacije očit je kada i dominirane skupine prihvaćaju dominantne ideologije kao prirodne ili normalne“ (van Dijk, 2006). Ako je svijet politike posve ideološki, onda su i političke prakse takve, pa samim time

i diskursi u politici. Političke ideologije ne samo da su uključene u razumijevanje političkih diskursa i drugih političkih praksi, već ih i proizvode. Diskursi čine ideologiju uočljivom, oni su mjesto njezina nastanka i širenja: „Političari u borbi za moć koriste ideologiju kao kontrast istini.“ (van Dijk, 2006). No nekako je istina prestala biti obična ili jednostavna, opisuje Baggini (2017). Nadalje piše da nije neuobičajeno čuti ljude koji negiraju da uopće postoji nešto što bi se moglo nazvati istinom, za njih je validan samo pojam mišljenja: ono što je „istinito za tebe“ ili „istinito za mene“. Problem nije nedostajanje dobrog razumijevanja onoga što istina znači, pri čemu je, smatra autor, iz praktičnih razloga teško poboljšati definicije antičkih filozofa, već koje osobe, institucije ili korporacije definiraju pojam istine.

Otvorenost demokratskih društava omogućila je medijima jednostavniji pristup političkim događajima, što ljudima otkriva načine na koje ih se obmanjuje. Istina je izgubila prvotnu jasnoću i jednostavnost, što prema Bagginijevim (2017) uvidima nije potaknulo odbijanje takve (novodefinirane) istine. Stoga on argumentira da je narativ o društvu post-istine nepravilan jer ne bismo pričali o istini kada bismo smatrali da je nebitna, čak i u svijetu politike, u kojemu ona, čini se, više ne postoji.

3.1. Obilježja i opasnosti politike post-istine

Nalazimo se u dobu hibridnog medijskog sustava. Dok su prije političari i novinari bili međuovisni (gdje su novinari imali svojevrsnu ulogu moderatora), hibridni Web 2.0 model, koji uključuje društvene medije, blogove, *reality TV* itd., poništava tu ovisnost (Suiter, 2016). Političari sada mogu izravno komunicirati s biračkim tijelom. Istodobno se povjerenje u starije institucije kod pitanja politike i medija kontinuirano smanjuje. Skepticizam prema *establishmentu* je takav da uživa povjerenje malog broja ljudi. Demagozi i populističari razumiju to i koriste moć novih medija (Suiter, 2016).

Prema Blocku (2019, str. 70) u politici nalazimo: „ezoterične“ istine (teorije o zavjeri), „kreativne“ istine (maštovite društvene konstrukcije stvarnih svemira), laganje (izvan upotrebe metafore, hiperbola ili ironije), zavaravanje (govorenje istine, ali s namjerom stvaranja lažnog tumačenja), izmišljanje (namjerno, obmanjujuće lažno tumačenje koje ne pokazuje interes za znanjem stvarne istine) i, na kraju, namjerno širenje neznanja (predmet agnotologije). Ova ponašanja, zajedno ili odvojeno, javljaju se skupa kako bi stvorila ono što bismo mogli shvatiti kao politiku post-istine. Autor zatim nudi moguću definiciju pojma: „Oblik politike kod kojeg postoji spremnost za izdavanje upozorenja, bez obzira na to postoji li neki stvarni osjećaj da će se događaji uistinu dogoditi, ili za davanje praznog obećanja ili tvrdnje za koje ne postoji pravi

razlog vjerovati da su istinite, sve u svrhu stjecanja izborne prednosti - i, kako pokazuju slučajevi Brexita i kampanje predsjednika Trumpa, to ima značajne posljedice kako za međunarodnu tako i za nacionalnu politiku.“ (Fish, 2017, navedeno u Block, 2019)

Sim (2019) napominje da se kod post-istine radi o korištenju moći, kontroli nad drugima i posjedovanju posljednje riječi u raspravi, do mjere potpunog ušutkavanja suparnika ukoliko je to moguće. Ona utječe na osjećaje, a ne na razum, stoga je „savršen alat za sve beskrupulozne ljude koji žele pobuditi predrasude“ (Sim, 2019). Poželjno je slijediti instinkt, a ne dokaze ili istinu. Zato je i više nego opasan sve jači senzibilitet protiv *establishmenta*, a cilj takvog senzibiliteta jest nametanje antidemokratskog raspoloženja pomoću post-istine. Časopis *The Economist* (2016) na primjeru predsjednika SAD-a, Donalda Trumpa, opisuje politiku post-istine, imenujući ga vodećim primjerom tog fenomena, koji časopis definira kao korištenje tvrdnji koje zvuče istinito, ali ne počivaju na činjenicama: „Njegova drskost se ne kažnjava, nego se uzima kao dokaz njegove spremnosti suprotstavljanju elitnoj moći“, pri čemu Trump nije jedini – časopis također spominje primjere iz Poljske, Turske i Ujedinjenog Kraljevstva.

Dok laži u politici nisu novost, politika post-istine više je od „izuma elita koje se osjećaju nadmudreno“ (*The Economist*, 2016). Ona označava sekundarnu važnost istine koja ne mora biti ni krivotvorena ni sporna. Nekoć je cilj političkog laganja bio stvoriti lažan pogled na svijet, no laži ljudi poput predsjednika Trumpa ne funkcioniraju tako: „Njihova namjera je pojačati predrasude i izazvati poricanje znanosti, pri čemu današnji političari više ni ne trebaju skrivati svoje strategije“ (McIntyre, 2018). U okruženju u kojem je često dovoljno biti pristran, a ne sagledati dokaze, dezinformacije se mogu neometano širiti, dok se činjenice koriste samo po potrebi. Selektivna upotreba činjenica koje podupiru nečije stajalište i potpuno odbacivanje činjenica koje to ne čine, jest sastavni dio stvaranja nove stvarnosti u eri post-istine: „To se može činiti nevjerojatnim onima koji brinu za činjenice i istinu, ali zašto bi se oni koji žele postići politički rezultat više zamarali prikrivanjem svojih tragova kada ne plaćaju cijenu za to?“ (McIntyre, 2018). Određeni izvori vijesti, poput američkog Fox Newsa, svjesni su toga da subjektivnost u izvještavanju pridonosi zadržavanju interesa i izazivaju djelovanje publike (Suiter, 2016). S obzirom na to da je novinarstvo ugroženo zbog društvenih mreža, bitno je navesti publiku na dijeljenje i komentiranje sadržaja, što Fox News koristi kako bi aktivirao dio glasača koji je nezadovoljan i sklon pristranim objavama, jer pravedno i uravnoteženo novinarstvo ne uživa visoku gledanost (Suiter, 2016).

Taktike koje su očite u današnjem svijetu post-istine proizlaze iz ranijih kampanja u kojima se negirala istina i koje su se uspjele boriti protiv znanstvenog konsenzusa. „Ako se veza između

duhana i raka može zataškati širenjem dezinformacija i sumnje, zašto se to ne bi moglo primijeniti i na neki drugi problem koji bi netko rado politizirao? Ako netko može negirati činjenice o klimatskim promjenama, zašto ne i one o stopi kriminala?“ McIntyre (2018) u svojoj knjizi nudi brojne primjere post-istina u kampanjama američkih i britanskih političara, poput razgovora između novinarki CNN-a, Alisyn Camerote, i političara Newta Gingricha, koji komentira Trumpovu izjavu o rastu stope kriminala:

CAMEROTA

Kaznena djela nasilja su u padu, a ekonomija u porastu.

GINGRICH

Nisu u padu u najvećim gradovima.

CAMEROTA

Nasilje i stopa ubojstava su u padu. Opadaju.

GINGRICH

Kako to da onda rastu u Chicagu, Baltimoreu i Washingtonu?

CAMEROTA

Tu se radi o manjim područjima u kojima zasigurno ne pričamo o ubojstvima.

GINGRICH

Vaš glavni grad, Vaš treći najveći grad—

CAMEROTA

Ali kaznena djela nasilja opadaju u cijeloj zemlji.

GINGRICH

Prosječni Amerikanac, siguran sam, ne misli da broj zločina opada, ne misli da smo sigurniji.

CAMEROTA

Ali opada. Sigurniji smo i opada.

GINGRICH

Ne, to je samo Vaše mišljenje.

CAMEROTA

To je činjenica. To su činjenice FBI-a.

GINGRICH

Ono što sam rekao također je činjenica. (...) Trenutno stajalište jest da liberali imaju cijeli skup statistika, koje su u teoriji možda točne, no ne poklapaju se s javnim mišljenjem.

CAMEROTA

Zar Vi želite reći da liberali, koji koriste te brojeve, koriste neku vrstu čarobne matematike? To su statistike FBI-a, koji nije liberalna organizacija, nego organizacija za suzbijanje zločina.

GINGRICH

Ne, no ono što sam rekao jednako je istinito. Ljudi se osjećaju ugroženije.

CAMEROTA

Osjećaju, da. Osjećaju se ugroženije, no činjenice to ne potvrđuju.

GINGRICH

S obzirom da sam politički kandidat, odabrat ću javno mišljenje, a vama prepustiti teoretičare.

Kada Gingrich tvrdi da je subjektivni doživljaj o stopi ubojstava bitniji od statistike FBI-a, mogli bismo pomisliti da je samo ciničan, no on ustvari omogućuje post-istinu (McIntyre, 2018). Za razliku od korištenja istine kada je to u nečijem interesu i kada političari svjesno žele uvjeriti nekoga u nešto neistinito, kod post-istine radi se o obmani i samoobmani te netko zaista vjeruje u neistinu koju svi pouzdani izvori mogu pobiti. „Ovdje se ne radi o tome da oni koji, primjerice, negiraju klimatske promjene ne vjeruju činjenicama, već o tome da oni samo žele prihvatiti one činjenice koje podupiru njihovu ideologiju. (...) Oni smatraju da im pripada pravo na dvostruki standard kojim istodobno potiču na vjerovanje da su svjetski znanstvenici dio zavjere kojoj je cilj uvjeriti ljude u klimatske promjene i kojim selektiraju najpovoljnije znanstvene statistike koje, navodno, pokazuju da se globalna temperatura ipak nije povećala“ (McIntyre, 2018). Slični ljudi često posjeduju veliku sumnju prema činjenicama u koje ne žele vjerovati, a potpuno vjeruju bilo kakvim činjenicama koje odgovaraju njihovim mišljenjima. Glavni kriterij je da pogoduju njihovim postojećim uvjerenjima. To nije napuštanje činjenica, već „korupcija procesa“ kojim se činjenice vjerodostojno prikupljaju i pouzdano koriste za oblikovanje vlastitih uvjerenja o stvarnosti. Stoga odbacivanje toga potkopava ideju da su neke stvari istinite, bez obzira na naš subjektivni dojam te da je u našem najboljem interesu pokušati ih pronaći (McIntyre, 2018).

Moguće je pomisliti da će se ljudi opametiti kada politike koje se temelje na sumnjivim taktikama počnu propadati (The Economist, 2016). Najgori dio politike post-istine jest, međutim, da se na to uviđanje pogrešaka ne može osloniti. Disfunkcionalnost političkoga sustava potpomognutog lažima može rezultirati otuđenjem i manjkom povjerenja u institucije koje uopće omogućuju post-istinu. Da bi se suprotstavili tomu, savjetuje The Economist (2016), mainstream političari trebaju protuargumente, osim toga im preporučuje poniznost i priznavanje vlastite oholosti. Svaki političar koji daje kontradiktorna obećanja različitim publikama, uskoro bi mogao biti razotkriven na Facebooku ili YouTubeu.

3.2. Značaj društvenih medija u dobu post-istine i politike post-istine

Domet medijskog oblikovanja stvarnosti postao je evidentan s pojavom masovnih medija: stvaranje neprijatelja i njegova demonizacija, proizvodnja straha, korištenje poluistina i laži u cilju oblikovanja javnog mišljenja provjereni su modeli informiranja nakon Drugog svjetskog

rata i tokom Hladnog rata, opisuje Jevtić (2017), a metode obmane često su ciklički ponavljane. Dakle, obmane nisu izum ovog stoljeća, ali je pojam post-istine dobio sasvim novi oblik u ovom desetljeću, zahvaljujući društvenim medijima.

Društveni mediji predstavljaju poseban način komunikacije jer su promijenili način na koji ljudi šire informacije te stvaraju i dijele ideje. Block (2019, str. 58) ovdje spominje rastući trend svojevrsne „ideološke balkanizacije“ u zemljama od SAD-a do Španjolske, kojeg pokreće „segmentirani pristup pojedinaca medijima, koji se formiraju u grupe sa zajedničkim svjetonazorima i mišljenjima glede svakodnevnih političke aktivnosti.“ Primjerice, u SAD-u mišljenja nisu toliko podijeljena oko političke ekonomije, koliko o politici multikulturalizma – većina Amerikanaca podržava kapitalizam, no podijeljeni su oko tema poput rase, spola, seksualnosti i religije (Hannan, 2018). Mišljenja o tim temama pod utjecajem su raznih faktora, među kojima veliku ulogu igra izvor vijesti koji je pojedinac odabrao. Društvene mreže poput Facebooka i Twittera doprinijele su ne samo restrukturiranju logike u javnoj raspravi i promjeni načina korištenja istine na tim i sličnim mrežama, nego i promjeni ponašanja političara na internetu, oblikujući pritom politiku i zakonodavstvo SAD-a (Hannan, 2018). Post-istina ovdje predstavlja svojevrsnu podvrstu oporbene kulture koja se općenito razvila u povoljnim uvjetima društvenih mreža (Gauchet, 2018).

Ljudi u trenu mogu primiti i poslati poruke, koje onda dalje dijele na svojim društvenim mrežama, čime one dosežu još širu publiku, a tu publiku će podijeljene informacije doseći još brže ukoliko se radi o lažnim vijestima, kako je pokazalo istraživanje američkog znanstvenog časopisa Science (Sim, 2019). U članku je opisano da su lažne vijesti novije, zanimljivije te ih stoga ljudi radije dijele, a kriterij istinitosti, kritičnost i razum postaju zanemareni u procesu. Dok takvo ponašanje nije rijetkost, ozbiljan problem javlja se zbog dominantne uloge koju ono igra u političkom procesu. U internetskoj kulturi, u kojoj su mišljenja stručnjaka nevažna, post-istina i lažne vijesti postale su svakodnevnica, što predstavlja veliki problem za one koji još uvijek posjeduju „staromodni, liberalni senzibilitet u stilu prosvjetiteljstva“ i koji očekuju poštovanje i vrednovanje određenih konvencija javne rasprave (Sim, 2019). Sve je to samo još jedan korak na putu ka post-istini. Granica između tradicionalnih i alternativnih medija postaje nejasna, a mnogi informacije crpe sa sumnjivih izvora, čije je vrednovanje istine upitno. Puno ljudi ne može ni prepoznati koji su izvori pristrani (Viner, 2016).

Iako im je omogućeno istraživanje i potvrđivanje istinitosti i valjanosti informacija putem mnogih mrežnih izvora, ljudi ipak preferiraju stvarati zaključke o političkim, društvenim i ekonomskim problemima na temelju svojih emocija i svjetonazora (Hannan, 2018). Osim toga,

izražavanje vlastitih mišljenja i stajališta putem društvenih mreža može snažno utjecati na druge. Ljudi često svoja mišljenja potvrđuju raznim stranicama i člancima čija je istinitost i točnost upitna. Društvene su mreže omogućile izražavanje i priopćavanje mišljenja s jedne, a pretjeranu subjektivnost i uvrede s druge strane (Gauchet, 2018). S obzirom na to da razni algoritmi brinu o tome da korisnici dobiju najpopularnije i time, po mogućnosti, njima najzanimljivije vijesti, ništa ne sprječava širenje neprovjerenih i lažnih članaka i izjava koji mogu naštetiti ne samo vjerodostojnosti izvora vijesti, već i važnosti govorenja same istine.

Danas internet nudi toliko upitnih izvora vijesti da je gotovo nemoguće odrediti koji su pouzdani, a koji nisu, bez potrebne provjere. Pored problema *clickbaita*, koji nanosi štetu reputaciji novinarstva i važnosti istine, tu je i problem maskiranja nekih izvora kako bi se činili što je moguće legitimniji (McIntyre, 2018). Uspoređujući tradicionalno provjerene priče, koje počivaju na činjenicama, s onima koje počivaju na lažima i propagandi, teško je uistinu reći što je istina. Onima kojima je cilj obmana javnosti preko društvenih medija nikada nije bilo lakše iskoristiti neznanje i predrasude onih koji ne posjeduju dobru medijsku pismenost (McIntyre, 2018). Pa ipak, opisuje Block (2019, str. 60), sve veći broj ljudi koristi društvene medije kao primarni izvor informacija o svakodnevnim događajima u svijetu. Vlade mnogih zemalja u početku su bile spremne boriti se s takvim medijima jer dopuštaju sve vrste razgovora, debata i problematičnih stajališta. Međutim, „stručnjaci za komunikacije zaposleni od strane raznih vođa kao što su Recep Erdoğan u Turskoj, Vladimir Putin u Rusiji i Donald Trump u SAD-u, sada su redoviti korisnici društvenih medija, na kojima šire "alternativne činjenice", zlonamjerne tračeve o protivnicima koji su često utemeljeni na vrlo malo dokaza i potiču otvoreno propagiranje neznanja.“ (Block, 2019, str. 60). Sve se te informacije proizvode i sve više šire, ne bi li se bolje plasirale i nametnule kao istinite. „Zbog količine laži, na koje smo navikli, postali smo pasivni i bespomoćni, a pravila političkog diskursa i javne debate kao da su zamijenjena drskim lažima i neljubaznošću“, objašnjava Hannan (2018). Jedan od krivaca za to su mediji, tj. novinarstvo, pri čemu su lažne vijesti jedan od uzroka. Kada bi se lažne vijesti mogle nadzirati i lakše provjeravati, mogli bi se ponovno dovesti red i racionalnost u javnu raspravu. Stoga se kao rješenje ispostavlja iscrpnija provjera istinitosti od strane tradicionalnog novinarstva i bolja medijska pismenost od strane javnosti (Hannan, 2018).

3.3. Opasnost algoritama platformi društvenih medija i filter mjehurića (engl. *filter bubble*)

Već je poznato da algoritmi koje koriste web-lokacije društvenih medija pokazuju vijesti za koje misle da ih korisnici žele vidjeti, stvarajući filter mjehurić (engl. *filter bubble*), u kojima se njihova uvjerenja pojačavaju, a ne izazivaju ili propitkuju (Block, 2019, str. 58). I upravo ovdje se pojavljuje fenomen lažnih vijesti, gdje istinitost vijesti nije važna. Važno je kliknemo li na naslov kako bismo saznali više jer se na taj način ostvaruju prihodi od oglašavanja za web-lokaciju s vijestima koja sadrži lažnu vijest. Uz to, društveni mediji olakšavaju dijeljenje vijesti s istomišljenicima, što rezultira time da se raznolike lažne tvrdnje šire veoma brzo. Filter mjehurić uzrokuje to da pojedinci o problemima u društvu raspravljaju samo s istomišljenicima ili prijateljima (Block, 2019, str. 58). On omogućuje društvo post-istine tako što ljudima olakšava ignoriranje stvarnosti.

Za aktivnosti poput kupovine ili praćenja specifičnih sadržaja spomenuti su algoritmi učinkoviti i poželjni. Međutim, kada je riječ o tome kako do nas dolaze vijesti i informacije, oni nisu uvijek cijenjeni. Kada na društvenim medijima odabiru sadržaj koji će biti prikazan određenim korisnicima, algoritmi su skloni odabiru sadržaja sličnih onima koje korisnici očekuju (temeljeni na njihovim prijašnjim aktivnostima), s kojima se slažu i koji ograničavaju vidljivost nepoželjnog sadržaja. Takve algoritamske selekcije dovode do toga da je korisnik izložen samo probranim informacijama koje odgovaraju njegovim dotadašnjim mišljenjima i njegovom svjetonazoru (Kalpokas, 2019). Tako dolazi do stvaranja spomenutog filter mjehurića, u kojem je korisnik stalno izložen samo „jednoj strani priče“ ili u kojem vidi samo objave istomišljenika, čime stalno ponavlja i učvršćuje svoja mišljenja. Na ovaj način efekt filter mjehurića i skupina istomišljenika dalje se povećava. Ako nam se ne sviđaju nečija politička uvjerenja, tu osobu možemo ukloniti s liste prijatelja. Upravo zato što se možemo okružiti isključivo mišljenjima koja odgovaraju našima i s kojima se slažemo, dolazi do još veće podijeljenosti i radikalizacije mišljenja zbog pritiska grupe i potrebe za odvajanjem od drugih grupa. Nesuglasice na društvenim medijima otkrivaju zanimljivost koja dolazi iz njihovog dizajna: popularnost se natječe s logikom i dokazima kao posrednicima istine (Hannan, 2018).

Popularnost ima veći utjecaj nego „bezlične“ činjenice, a sarkazam i uvrede uživaju veću pozornost od detaljnih, činjeničnih i temeljito proučenih rasprava. Ukoliko osobe, koje istinu i (alternativne) činjenice koriste kao alat za postizanje vlastitih ili tuđih interesa, dosegnu veliku popularnost, a time i velik utjecaj, ništa ih ne sprječava u tome da taj isti utjecaj koriste za

plasiranje neistina i napadanje protivnika. Razlog zašto Hannan (2018) to spominje jest taj što takvo ponašanje nije svojstveno samo nasumičnim korisnicima mreža, već sve više i političarima. Oni, naime, danas uspostavljaju direktan kontakt s glasačima, potencijalnim glasačima te političkim suparnicima, a pritom koriste obrasce ponašanja koji se u pravilu smatraju nepoželjnima i djetinjastima (Davies, 2016). Mediji, primjerice, rado izvještavaju o svim objavama predsjednika Trumpa na Twitteru, pogotovo ako napada ili vrijeđa druge javne osobe. Takav nastup na društvenim mrežama postao je nova vrsta političkog govora, i to tako čestog, da su se oko njega razvile nove norme i očekivanja. Sve to pridonosi duboko podijeljenoj i veoma negativnoj političkoj atmosferi, gdje su sve uvrede više nego prihvatljive određenim grupama, ukoliko osoba koja ih upućuje dijeli njihov svjetonazor i političko opredjeljenje (Hannan, 2018).

Kampanje i ishodi Brexita i predsjedničkih izbora u SAD-u 2016. ukazuju na takvu segmentaciju stanovništva na grupe istomišljenika. Upravo ti događaji potvrđuju činjenicu da su društveni mediji postali mjesta manipulacije informacijama, stvaranja pristranog sadržaja i propagiranja neznanja. Block (2019, str. 58) smatra da je upravo zbog Facebooka kampanja predsjednika Trumpa uspjela izvojevati njegovu pobjedu na izborima, a ako želimo razumjeti zašto je istina postala nevažna u suvremenoj politici, potrebno je promotriti dominantan medij ovog vremena – društvene medije. Način komunikacije putem njih igra važnu ulogu u tome što se njima prenosi.

Društveni aspekt društvenih medija određuje istinitost na temelju popularnosti i pristranosti, a ne na temelju logike i dokaza (Hannan, 2018). Problem lažnih vijesti možda se može smatrati uzrokom post-istine, ali je pritom važno i razumjeti što pokreće lažne vijesti. Samo provjeravanje činjenica i istinitosti navoda nije dovoljno u borbi protiv post-istine (Hannan, 2018). U članku za Global Policy, Al-Rodhan (2017) nudi nekoliko točaka pomoću kojih bi se mogao pokušati riješiti problem lažnih vijesti, alternativnih činjenica, a time i post-istine: kao prvo, spominje unapređenje tehnologije i alata za provjeravanje vjerodostojnosti i istinitosti informacija na internetu (Europska unija je, primjerice, već 2014. godine počela financirati projekt PHEME, tehnologiju za potvrđivanje ispravnosti informacija na internetu); kao drugo, predlaže snažnije uključivanje znanstvenika i stručnjaka u pitanja politike i davanje većeg značaja znanstvenoj zajednici; kao treće, spominje veću uključenost vlade u borbi protiv širenja lažnih vijesti, te naglašava potrebu za uvažavanjem građanskih prava i nepotrebnost nametnute cenzure.

4. Zaključak

U popularnoj kulturi pojam post-istine zaokuplja mnoge autore i novinare koji se većinom slažu da je ona način korištenja istine u svrhu stvaranja diskursa koji odgovara nečijim interesima (Al-Rodhan, 2017). Takva praksa dovedena je do ekstrema pomoću društvenih medija koji su redefinirali način na koji su povezani i na koji dijele i konzumiraju informacije (Hannan, 2018). Mnogi autori napominju da se uvijek moramo boriti protiv laži i manipulacije. Nikada ne smijemo pretpostaviti da je bilo kakva tvrdnja „suviše pretjerana da bi joj se moglo vjerovati“. Laž je izrečena jer osoba koja ju govori misli da postoji šansa da će netko povjerovati u to. Mogli bismo se nadati da je slušatelj dovoljno medijski/informacijski pismen i upućen da ne povjeruje u to, ali u doba manipulacije i fragmentacije naših izvora informacija više ne možemo posjedovati tu pretpostavku (McIntyre, 2018). Ako se ne borimo protiv laži, hoće li oni koji još nisu prešli iz neznanja u „svjesno neznanje“ samo dospjeti u stanje poricanja, gdje je dopušteno zanemarivanje činjenica i razloga? Hoće li oni imati ikakvog razloga sumnjati u ono što govori političar post-istine bez „kontra-narativa“ (Sim, 2019)?

Ukoliko zaista živimo u dobu post-istine, nije poznato hoće li ikakve promjene u medijima imati smisao. Ako su naši stavovi o nečemu poput globalnog zatopljenja ili cijepljenja predodređeni nekom političkom ideologijom i puni predrasuda, kako bismo onda mogli promijeniti naš svjetonazor? Ako čujemo istinu, zar ju nećemo samo odbaciti? Odgovor je zapravo negativan, jer iako postoje razni utjecaji, samo ponavljanje činjenica s vremenom dobiva jači utjecaj (McIntyre, 2018). Čak i u doba pristranosti i skepticizma činjenice o stvarnosti ne mogu se zadugo poricati.

5. Literatura

1. Al-Rodhan, N. (2017). *Post-Truth Politics, the Fifth Estate and the Securitization of Fake News [online]*. Dostupno na: <https://www.globalpolicyjournal.com/blog/07/06/2017/post-truth-politics-fifth-estate-and-securitization-fake-news> (Datum pristupa 22.6.2019.)
2. Baggini, J. (2017). *Is this really a post-truth world? [online]*. The Guardian. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2017/sep/17/is-this-really-a-post-truth-world> (Datum pristupa: 21.8.2019.)
3. Block, D. (2019). *Post-truth and political discourse*. Cham: Palgrave Macmillan.
4. Davies, W. (2016). *The Age of Post-Truth Politics [online]*. The New York Times. Dostupno na: <https://www.nytimes.com/2016/08/24/opinion/campaign-stops/the-age-of-post-truth-politics.html> (Datum pristupa 23.6.2019.)
5. Fish, W. (2017). "Post-truth" politics and illusory democracy. *Psychotherapy and Politics International*, 14(3), str. 211–213.
6. Flood, A. (2016). *Post-truth named word of the year by Oxford Dictionaries [online]*. The Guardian. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/books/2016/nov/15/post-truth-named-word-of-the-year-by-oxford-dictionaries> (Datum pristupa: 28.5.2019.)
7. Gauchet, M. (2018). Vrijeme post-istine. *Europski glasnik - Le Messenger européen [online]*, (23), str. 5-14. Dostupno na: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=723656> (Datum pristupa: 12.6.2019.)
8. Hannan, J. (2018). Trolling ourselves to death? Social media and post-truth politics. *European Journal of Communication [online]*, 33(2), str. 214-226. Dostupno na: <https://doi.org/10.1177/0267323118760323> (Datum pristupa: 26.6.2019.)
9. *Hrvatska enciklopedija*. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27988> (Datum pristupa: 26.11.2019.)
10. Jevtić, M. (2017). Novinarstvo u eri post-istine. U: Šimić, D. R. *Godišnjak 2017*. Beograd: Univerzitet u Beogradu - Fakultet političkih nauka, str. 121-135. Dostupno na: <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2018/02/FPN-Godisnjak-18-2017-1.pdf> (Datum pristupa: 19.8.2019.)
11. Kalpokas, I. (2019). *A Political Theory of Post-truth*. Cham: Palgrave Pivot.
12. McComiskey, B. (2017). *Post-truth rhetoric and composition*. Boulder, Colorado: Utah State University Press.

13. McIntyre, L. C. (2018). *Post-truth*. Cambridge, MA: MIT Press.
14. Petković, K. (2018). Ideology and Truth: The Return of the Old Couple in the Post-Truth Era. *Političke perspektive*, 8 (3), str. 7-39. Dostupno na <https://doi.org/10.20901/pp.8.3.01> (Datum pristupa: 19.8.2019.)
15. Rabin-Havt, A. (2016). *Lies, incorporated: The truth of post-truth politics*. New York: Anchor Books.
16. Sim, S. (2019). *Post-Truth, Scepticism & Power*. Cham: Springer International Publishing.
17. Suiter, J. (2016). Post-truth Politics. *Political Insight*, 7(3), str. 25–27. Dostupno na: <https://doi.org/10.1177/2041905816680417> (Datum pristupa: 02.07.2019.)
18. The Economist. (2016). *Post-truth Politics: Art of the lie [online]*. Dostupno na: <https://www.economist.com/leaders/2016/09/10/art-of-the-lie> (Datum pristupa: 28.5.2019.)
19. van Dijk, T. A. (2006). *Politics, Ideology, and Discourse*. Preuzeto s: <http://www.discourses.org/OldArticles/Politics,%20Ideology%20and%20Discourse.pdf> (Datum pristupa: 21.08.2019.)
20. Veljak, L. (2018). Zastarjelost istine?. *In medias res*, 7(12), str. 1799-1806. Dostupno na: http://www.centar-fm.org/inmediasres/images/pdf/12/L.%20Veljak,%20Zastarjelost%20istine_.pdf (Datum pristupa: 11.07.2019.)
21. Viner, K. (2016). *How technology disrupted the truth [online]*. The Guardian. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/media/2016/jul/12/how-technology-disrupted-the-truth> (Datum pristupa: 8.7.2019.)
22. Vujić, J. (2018). Doba post-istine. *Vijenac*, (627). Dostupno na: <http://www.matica.hr/vijenac/627/doba-post-istine-27653> (Datum pristupa: 2.7.2019.)

Politika post-istine i utjecaj društvenih medija

Sažetak

Znanost i činjenice uvijek su služile kao orijentir i pokazatelj istine, pogotovo u borbi protiv manipulacije, no zbog raznih čimbenika oni gube svoju važnost i validnost, zbog čega postaje jasno da se nalazimo u dobu politike post-istine (engl. *post-truth politics*), u kojem one služe pretežito kao svojevrсно retoričko oružje. Bezbroj izvora proizvodi vijesti i činjenice, koje više služe konzumaciji, nego informiranju. Mogućnost manipulacije javnosti te oblikovanja željenih mišljenja i svjetonazora od strane društvenih mreža, njihovih algoritama i korporacija nikad nije bila veća i opasnija. Lažne vijesti (engl. *fake news*) i teorije zavjere mogu u kratkom vremenu doseći široku publiku, stvarajući alternativnu stvarnost i služeći kao sredstvo propagande. Post-istina (engl. *post-truth*) postavlja pitanje problematike nadmoći i sveprisutnosti komunikacijskog i medijskog društva u kojem je medijska forma sadržaj i provjerenu informaciju stavila u drugi plan. Sama vrijednost istine, u smislu uvažavanja činjenica, time je dovedena u pitanje jer su medijima sve informacije i vijesti jednako vrijedne i služe samo kao potrošna roba.

Post-istina poduprta je evolucijom medija. Fragmentacija izvora vijesti stvorila je svijet u kojem se laži, glasine i tračevi šire alarmantnom brzinom. Laži koje se dijele na društvenim medijima i mrežama, čiji članovi vjeruju jedni drugima više nego što vjeruju bilo kojem *mainstream* mediju, mogu brzo steći status istine.

Ključne riječi: post-istina, politika post-istine, društveni mediji, filter mjehurić, poricanje znanosti

Post-truth politics and the influence of social media

Summary

Science and facts have always served as an indicator of truth, especially in the fight against manipulation, but due to various factors, they're losing their importance and legitimacy, which makes it clear that we live in the age of post-truth politics, in which they mainly serve as a kind of rhetorical weapon. Countless sources produce news and facts, which are more for consumption than for information. The ability to manipulate the public and shape opinions and worldviews through social networks, their algorithms and corporations has never been greater and more dangerous. Fake news and conspiracy theories can reach a wide audience in a short amount of time, creating an alternate reality and serving as a means of propaganda. Post-truth raises the question of a supremacy problem and ubiquity of the communication and media society, in which the media form has sidelined content and proven information. The very value of truth, in terms of appreciation of the facts, has thus come into question, because to the media all information and news are equally valuable and only serve as *junk food news*.

Post-truth is underpinned by the evolution of the media. Fragmentation of news sources has created a world where lies, rumors and gossip spread at an alarming rate. Lies that are shared on social media and networks, whose members trust each other more than they believe in any mainstream media, can quickly gain truth status.

Key words: post-truth, post-truth politics, social media, filter bubble, science denial